

1. Митологичният пейзаж

Как е изглеждала природата за хората от епохата на митологичното възприемане на света? При темата за езическите божества вече видяхме някои от чертите на митологичното мислене. Как това мислене възприема природата?

Принципът на "метаморфозата", който е основен принцип на митологичното мислене, всъщност означава, че всяко нещо (бог, човек, животно или предмет) може да се превърне във всяко друго. Това е едно вълшебно възприемане на света и то по-късно преминава във вълшебните приказки, когато част от света престане да изглежда митологично.

Природните елементи. Земята тук се схваща като основа и прародителка на всички неща. Тя се намира между небето и преизподнята, тя е центърът на света. За ловните народи (например индианците) тя е недосегаема, но от земеделските народи тя изисква човешкото съдействие и така поражда разнообразието на живота. Земята се схваща като майчинско начало в природата. Тя поражда и храни всички прояви на живота. Водата е животворен източник и пречистваща сила. С нея се покръства и това е знак за навлизане в друг живот. Но понякога е също и бездна, потоп. Земята и водата са женското начало в природата.

Въздухът се свързва с душата и с духовете. Въздухът е главно дъх и вятър. В гръцката митология вятърът се свързва с четирите посоки на света и с четирите годишни времена. Вятърът е както хаотична сила, така и ураган, който може да свидетелства за явяване на божество.

Огънят е онзи природен елемент, който разделя човешкото от животинското царство. Животните живеят чрез земята, въз-

духа и водата, но само човек живее и чрез огъня. Той е свидетелство за човешкото превъзходство над животните.

Небето. Характерно е, че в ранните етапи на митологиите слънцето отсъства и е присъщо само на по-развитите стадии. То се свързва със златото, с рая и райските плодове, с очите и зрението. Не рядко се споменава и за случаи, в които слънцето променя своя ход или спира. Слънцето и луната често са пред-ставяни в родствени отношения - близнаци, брат и сестра, съпрузи - или като двама герои, от които единият (по-често луната) е подчинен на другия. В късните епохи слънцето често се превръща във върховна сила или божество. Слънцето пред-ставя мъжкото начало, а луната - женското. Звездите най-често се свързват с едни или други животни и така във Вавилон, а после и в Гърция, се създава система от 12 зодиакални съзвездия (думата "зодиак" идва от гръцката дума "zoon", животно). Понякога звездите биват мислени като корени на небесни дървета, като предмети, които по някакъв начин са се оказали на небето, дори и като хора. В гръцката митология Плеядите са седем дъщери на Атлант. Още във Вавилон и Асирия човешката съдба се свързва с местоположението и движението на звездите и така възникват хороскопите.

Природният ландшафт. Тук величието на планината е неоспоримо. Тя се смята за ос на света, за негов център. Планината нагоре сочи към Полярната звезда, а надолу към преизподнята, към входа за подземния свят. Боговете обитават планинския връх, хората - нейната средина или подножия, а злите духове - нейните подземия. Едно от местата, обитавани от враждебни на човека сили, е гората (забележете езиковата симетрия село - лес). Тя често е или място на мъртвите или вход към царството на мъртвите. В германската митология планините и горите се обитават от гноми, които са високи колкото палец, но имат огромна сила, носят дълги бради и живеят по-дълго от човека. Те пазят подземните съкровища, които планината крие. Кладенците, хралупите и пещерите са входове към подземния свят на злото и на съкровищата. Минералите са богатствата на долния свят и като скъпоценни камъни често имат свещени свойства. Реката обикновено е път, който пре-сича целия свят. В нейното начало се раждат душите на хората, в нейната средина живеят, а в долния край са душите на ум-релите. В гръцката митология Океан е световна река, опасваща целия свят. От нея взимат началото си останалите реки и в нея намират приют небесните светила. Реките са населени с речни божества - наяди. Човешката реч звучи и тече, носи смисъл по подобие на реката, която носи със себе си живот, но и указва за преходността на живота, завлича към подземното царство. Често реката символизира световния потоп.

2. Природата като Космос

Много по-различно изглежда природата за гръцките философи. Тя вече не е вълшебен хаос, в който всяко нещо може да се превърне във всяко друго, където всичко е

одушевено и изпълнено с множество божества.

Природата се мисли като Космос. Думата "cosmos" означава-"ред", "подреденост", "мяра", "украшение".

Космосът е нещо подредено, а не хаотично. Той представ-лява едно огромно тяло, което обема в себе си цялото много-образие от неща. Като тяло Космосът не е фрагментарно мно-жество, а нещо единно. Той е краен, а с това и обозрим. Той няма нищо общо със съвременната безкрайна и непредставима Вселена, която, тъкмо защото е безкрайна, остава неопределе-на, лишена от граници и поради това не се поддава на изоб-разяване.

Гръцкият Космос обхваща цялото битие в себе си. Той е единен и единствен. Най-често гръците си го представят като огромна сфера, защото сферата е най-съвършената тримерна фигура, най-съвършеното тяло. Това тяло обаче не е абстрак-тно геометрично, а живо тяло. Защото, щом Космосът е един-ствен и единен, тогава той сам се променя и в тази промяна остава все същия. За всички промени и за всеки природен живот той дава енергията и зародиша, следователно като техен източник и той трябва да бъде живо, изпълнено с енергия тяло.

Но нима може при тези непрестанни изменения, при тези безбройни пораждания на живи същества и на ежечасно връх-литаща смърт той да не е хармоничен? Инак бързо би се загу-било равновесието между живота и .смъртта, би се нарушил балансът между планините и реките, животните и растенията. Космосът е устойчиво и съразмерно битие, той е гигантско хар-монично цяло, в което отделните части са свързани така удачно, че въпреки привидните катаклизми, цялото остава ненакърнено.

Следователно Космосът е нещо естествено, той е такъв, какъвто не може да не бъде. Той няма алтернатива, той е естествен като птицата, която не може да бъде друга и като птица е нещо съвършено. Затова и Космосът е съвършен. Той няма недостатъци, няма към какво да се стреми и поради това за него няма бъдеще. Той е вечно хармонично настояще. Макар да е възникнал от хаоса, сегашният му облик е вечен. Защото съвършеното е завършено и като живо не може да не бъде вечно.

Щом Космосът е такъв, нима може той да не е нравствен и естетически образец? Справедливо и добро е онова, което съответства на естеството, на Космоса. Това съвършено и вечно-жизнено живо тяло, тази величествена гледка е прекрасна, тя подтиква към вечно и изпълнено с възхищение съзерцание. Космосът-природа е висша красота и висше добро.

Следователно този Космос-природа е абсолютът за античните философи.

Щом Космосът е едно подредено и крайно цяло, щом не е сътворен от отвъдна сила, той е познаваем и разбираем. Оттук и ентузиазираното философстване над природата, търсенето на нейните елементи. Според повечето гръцки философи елементите са прости тела, от които са съставени сложните тела на огромното космическо тяло. Такива са земята, водата, въздухът и огънят. От тяхното съчетаване и смесване се пораждат сложните тела, които ни заобикалят - дърветата, животните, планините. Всеки елемент има свои качества и своя природна енергия, затова те биват наричани "стихии", който термин има в себе си и смисъла, присъщ на българската дума "стихия", защото е нещо първично, естествено и изпълнено с енергия.

Елементите са начала на нещата - защото от тях нещата възникват - и техни принципи, защото от тях нещата се състоят. Някои философи избират един от тези елементи. За Талес това е водата, за Анаксимен - въздуха, за Хераклит - огъня, но за повечето от гръцките философи и четирите елемента са основни.

Чрез разреждане или сгъстяване елементите преминават един в друг или се свързват, за да образуват комбинациите на осезаемите тела.

3. Природата като Символ

Каква е природата за средновековния човек, за онзи, който живее под всезнаещия поглед на един Бог-Творец?

Тук го няма самостоятелният Космос-Абсолют. Природа-та е сътворена, тя е тварно

битие. Дори материята е сътворена от нищо, толкова огромна и непредставима е божествената мощ. Следователно така зависима и относителна е природата спрямо Бог. Тя няма собствена енергия, каквато притежава гръцкият Космос. И птиците и нивите са в крайна сметка сътворени, тяхното живо начало идва от Твореца. Затова тя е не толкова природа, нещо, което е породено по органичен начин, а свят, създаден с онази учудваща лекота и внезапност, каквато само Бог може да притежава и по своя воля да прояви. Природата е не естество, а свръхестествена по произход и по сми-съл. Тя е символ. На гръцки тази дума означава пречупен на две предмет, който служи като опознавателен знак за онези, които го притежават. Така и природата е само знак за Творец. Тя не е абсолютен, няма съвършено битие, а по-скоро е нещо низше, тварно и ущърбно по отношение на Бог. Защото всяко творение стои по-ниско от своя творец, тъй като творецът е бил освободен да го направи или не, би могъл да го направи по друг начин или да направи (и) нещо друго.

Но ако по отношение на Бог тя стои по-ниско, спрямо самата себе си тя е съвършена, защото има съвършен творец. Човек не може да я мисли по друг начин, не може да я подобрява, нито да ѝ нанася ущърб. Затова истината за природата не е в нейния видим образ, а в Библията. Словото е по-близо до Бог, отколкото материалното, защото "Бог беше словото" (Йоан, 1:1). Цялото внимание на средновековния човек е насочено към разтълкуване на символичната природа, на природните символи. Онова, което очите виждат в природата, може да стане ясно, само ако умът разтълкува Библията. Реалната и непосредствена природа, която човек вижда от вратата на своята хижа, е символично закодирана и тайната на нейния шифър е в текста на Откровението. Природата е тъмна и не-ясна, а книгата е просветляваща.

Това обяснява и защо в Средновековието липсва научен подем в природните науки и основният патос на мисълта е

насочен към логиката и към тълкуването на текстовете. Разпространяването на астрологията и алхимията потвърждават тъкмо тази нагласа на средновековния човек към природата.

Астрологът търси не ежедневните причини за човешкото щастие или нещастие, а знаците на небето. Как точно постъпва човека в своя битов ден не е от съществено значение, защото човекът не е природно същество, а божествено създание. Истината за житейските му кривулици, които неговите телесни очи не могат да разгадаят, е в неговата звездна линия.

Друга характерна фигура е тази на алхимика. Той нито се страхува от неизвестната природа като митологичния човек, нито само я съзерцава с възхищение и размишлява умозрително над нея като античния философ. За алхимика природата по същество е известна. Нейната същност е записана в Библията. Той знае също, че сам е "образ и подобие" на Твореца и това го прави дързък. Чрез своята "магическа" металургия той дръзва да преобрази низшите метали в благородни, в злато и сребро. Но това той прави не толкова от стремеж за замогване, за лично обогатяване. Алхимикът е обхванат от по-висша цел и тя е пак от символичен порядък. Щом всяко нещо е "всъщност" божествено, дело е на Бога, тогава всеки метал в дълбоката си същина трябва да е благороден.

Облагородяването е магическа трансмутация ("превръща-не" на низшето и тривиалното във висше и символично ценно). Златото и среброто са символи на духа и душата, на слънцето и луната. В действията на алхимика има нещо и от мита (превръщането на всичко във всичко) и от античния Космос (търсене елементите на нещата). Но най-вече това е магическо действие, свещенодействие, което борави със свещената същност на нещата. Алхимикът сякаш прониква до тайнството на божественото творение. Затова е от значение и неговата личност - дали е достоен да бъде допуснат в божествената интимност на природата, в литургията на металите.

По тези причини на алхимиците не е гледано с добро око от църковните авторитети. Те са еретичните физици на средновековието. Алхимикът е онази странна експанзия в лоното на символичната природа, от която след време ще се появи трезвият експериментатор на Новото време и с колбите и епруветките ще докаже, че водата нито е царство на нимфите, нито жива стихия, нито "света вода" за покръстване в правата вяра, а просто едно банално H_2O .

4. Безкрайната механична Вселена

С епохата на Ренесанса се преминава от символичния свят към света на механиката. Извършва се преход от обозримата природа към необозримата Вселената, т.е. от крайния, обозрим и хармонично подреден свят към безкраен, лишен от обозримост и хармония свят.

Йерархията на нещата е сменена с еднороден свят, съставен от някакви безлични атоми или сили. Компасът и търговците унифицират пространството. Далечното престава да бъде за-гадъчно, чуждото става разменимо. Епохата на мерките и тег-лилките е също епоха на астрономите и географите. Числото заменя символите, паричните знаци изместват аристократич-ните гербове.

Декарт е откривателят на аналитичната геометрия. Чрез нея всяко тяло може да бъде сведено до геометрична фигура, а тя - до число. Така числото прониква до сърцевината на природата, а нейните нови сърцеведи са физиците и математи-ците. Също с числото астрономите изравняват синора между "небесното" и "земното". Светът бива поставен във безкрай-ното вместилище на "абсолютното пространство и абсолютното време" на Нютон. Там няма посоки, няма център и периферия. Телата се движат равномерно и праволинейно. Според физи-ците инерциалното движение е неразлично от покой. Това е чудо, което земляните трудно приемат, но разумът има свои аргументи. Това движение наподобява движението на маши-ната, тиктакането на един вселенски часовник. Затова е била популярна мисълта за Бога-часовникар. Бог само е създал света (физиците не могат да се справят само със "създаване-то"), нагласил е лостовете и пружинките и той вечно следва своя ход.

Тогава остава да се изследва как върви часовника. По за-кони! Тук се ражда идеята за "природен закон", която наследява идеята за Съдбата в античния Космос и Божия промисъл в символичния свят на Средновековието. Във Вселената пак има порядък, но той е механичен, а не органичен или символичен. " $F = m \cdot a$ " е универсален закон. Той важи за миналото и за бъ-дещето, за Земята и за Сатурн.

Следователно пъстрият свят на цветовете, звуците и уха-нията е само външното, само повърхност, зад която действат вселенските закони. Така природната красота на Ренесанса се оказва само привидност, една очарователна художествена илюзия, зад която е немият и безцветен свят на механичната Вселена. Още Демокрит учи, че атомите нямат цвят, нито вкус, нито мирис. Това са само "вторични качества", в които вярва човешкото сетиво, но за физиците природата е "пуста и безвидна" като в първия ден от Сътворението. Физиците сякаш отново връщат света в неговото сиромашко начало. "Първич-ните качества", т.е. истинските качества са протяжността, фи-гурата, тежестта, непроницаемостта. Този не е светът на човеш-кото житие.

Това "разомагьосване" на природата, признаването на осе-заемите ѝ свойства за човешка привидност я превръща в обект на машинна инвазия. Човек нахълтва в нея със своите хитри експерименти и я принуждава да му служи. Природата се превръща в

индустриална суровина. Тя е само материал за неговите цели.

Човекът на Новото време постепенно напуска хижите и бордеите, провъзгласява свободата за своя същност, но с това той поробва природата и наранява лицето ѝ. Тя бива разпната на конвейра на промишлеността и нейната нова метаморфоза се изразява в индустриалната формула: суровина - вещь - от-падък. Това е ново падение на природата. След нейната горда космичност в Античността, през Средновековието тя е сведена до тварно битие. Ренесансът прави опит за синтез между живия античен Космос и природата-символ на божественото могъщество през Средновековието. Така се появява природата-пейзаж и човекът-титан. От XVII до XX век обаче титанизмът на човека се опитва да се наложи безогледно над природата. Само поети и философи тревожно напомнят за отминалото благоговение на човека пред природата и за зловещото бъдеще, което неминуемо ще дойде след тази ера на заслепение в механиката и машините.

4. Природата като обитаем свят

През 1866 г. в книгата си "Обща морфология на организмите" Ернст Хекел въвежда понятието "екология", което в пос--

ледните десетилетия на XX в. се оформя не само като една от науките за живото, но придобива светогледно и с това фило-софско значение. Съставката "еко" идва от гръцки ("oikos") и означава "дом", "живееене", "обитаване".

Екологическият възглед възниква като алтернатива спрямо третирането на природата като суровина, превръщането на целия растителен и животински свят в полуфабрикат. Съвременният човек застава в нагласата на абсолютен потребител, той разглежда природата само според мярката на своите потребности и безвъзвратно унищожава неща, които не е създал, но пък произвежда ненужни неща, които не могат да участват в природния кръговрат. Човешката агресия над природата унищожава безнаказано огромно количество животински видове, докато в същото време кражбата на най-нищожна вещь се на-казва като престъпление. Така в човешката ценностна ориентация проличава немалка доза егоизъм спрямо по-крехките от него същества. Но това е егоизъм и по отношение на следващите човешки поколения, всяко от които ще заварва Земята все по-отровена.

Друга е екологичната перспектива. Тук природата е обитаем свят. Тя е древен дом, заселен от безброй обитатели много преди човекът да влезе в него. Те така са живяли там, че въпреки конфликти и катаклизми, природният дом е останал обитаем. Формите на живота - ген, клетка, орган, организъм, индивид, популация и съобщество - така използват фундамента от вещества и енергии, че потомствата не могат да бъдат оцетени. Природата вмества в себе си множество екосистеми, всяка от които е относително обособен свят от вещества, енергии и живот, който хармонично е преплетен с други обитаеми светове. Всеки геран и всеки поток, езеро, лагуна, океан или континент образуват подобни светове. Тук цари законът на съжителство на световите.

Сред този универсум на живота единствено съвременният *homo sapiens* дръзва да помисли, че е възможно да живее сам в един изцяло изкуствени свят от изкуствени храни и дрехи, домове и градове. Границата между природно и изкуствено преминава между обитаемото от всички същества и обитаемото само от човека, между съжителстващите светове и егоистичния свят на човека.

Затова модерният човек толкова се плаши от смъртта, защото се е самоизключил от кръговрата на природния живот и индивидът не вижда в себе си сезоните на родовото време. Той се стреми да функционира отмерено и ефективно подобно на своите собствени безжизнени подобия - машините. Когато се опита да върне живота в своя свят, той най-често го превръща в декорация или в дресирана марионетка. Затова цирковото животно е смешно, защото човек вижда в него само свое неумело подобие. Но то издава и тъга, защото е животно-клоун, в негово лице човек безуспешно се опитва да се надсмее над победената природа със самочувствието си на индустриален господар.

Екологичната натурфилософия изисква корекции не само в отношението на човека към природата, но също в етиката и правото, в системата на ценностите. Тя изисква разумен баланс между човешкия порив към създаване на нови светове и неговата вместеност в света на живота, между човека-творец и човека-обитател на природния свят. Защото призванието на *homo sapiens* е да гради свят на идеите над света на живота битие, без да му вреди. В този именно смисъл човекът е "венец на природата".

